הברכה על הדלקת הנר ביום טוב כמשל

הרב יואל קטן

דעת הגר״ע יוסף: יש לפסוק כמרן ה״בית יוסף״

המהפכה ההלכתית שמוביל הראשל״צ **הגר״ע יוסף** שליט״א, זה שנות דור, שבמרכזה העמדת פסקי מרן ״בית יוסף״ כמחייבים את כל תפוצות ישראל (לפחות בארץ-ישראל), נמצאת עדיין בעיצומה. דעתו היא שמרן, רבי יוסף קארו הוא גדול הפוסקים בכל הדורות, ושארץ-ישראל היא אתריה דמרן ה״בית יוסף״, ולכן מחויבים כל העולים אליה להתייחס אליו כאל מרא דאתרא, ואל פסקיו כמחייבים לקולא ולחומרא גם בניגוד למנהגיהם הקדומים. דעה זו מבוססת, כמובן, על כמה מגדולי הפוסקים בכל הדורות ועל דעת רבים מגדולי ספרד בדורות האחרונים, אך לא התקבלה כלל מאז ומעולם על דעתם של רבני וקהילות אשכנז[1] ותימן[2] בא״י, וגם בכמה קהילות חשובות מעדות המזרח התקבלה רק בחלקה. הן ורבניהן סירבו לבטל מנהגים בני דורות בעקבות הכרעתו זו של הגאון בעל ״יביע אומר״, על אף השפעתו האדירה, התורנית והציבורית, של ראש מועצת חכמי התורה על בני עדות המזרח בדורנו.

החולקים על גישת הגר״ע יוסף

אולם בדרך כלל גם אלו שאינם ׳נכנעים׳ לגישתו של הגרע״י, כמו למשל הראשל״צ **הגר״מ אליהו** שליט״א, ה׳ ירפאהו ויחזקהו, שמחזיק במנהגי רבינו יוסף חיים בעל ה״בן-איש-חי״ שהושפע מאוד מכתבי המקובלים, ופוסק לפיהם (בדרך כלל לחומרה),

* מהדורה מורחבת של דברים שהובאו בכתב העת ״**המעין**״, הוצאת מוסד יצחק ברויאר וישיבת שעלבים, (טבת תשס״ט) [מט, ב], עמ׳ 105–107.

מחקר מקיף ויסודי על מנהג תימן שלא לברך על נר יום טוב, תוך ציון מקורות ראשונים ואחרונים, פרסם הרב ד״ר רצון ערוסי כבר לפני שלושים שנה, ״ברכת הדלקת נר של יום טוב״, סיני פה (תשל״ט), עמ׳ נו–נט.

1 הערת המערכת: אך ראה באורך בהקדמה כללים לארץ, לר׳ חיים סתהון, שהביא היאך בני אשכנז הראשונים התנהגו במנהגותיהם. ושם יראה בין היתר כי היו מנהגים שבני אשכנז שינו ממנהגם בארצותם למנהג אר״י כדוגמת הנחת תפילין בחול המועד ועוד. ויש שעדיין החזיקו במנהגותם, כך שנראה שהדבר מורכב מאוד. ואף להזכיר כי השל״ה ואחרים ראו לנכון כי ההוראה בהלכה תהא כמרן בארץ-ישראל, אף על פי שהוא אשכנזי. ונכון כי היו מחכמי אשכנז בעיקר בירושלים שראו לחלוק רשות לעצמם, אך אין זה בשל הוראת הלכה אלא בשל שמירת זכויות וחלוקת בכוללות וכידוע. ואכמ״ל, כי כאמור זהו מחקר בפני עצמו.

2 הערת המערכת: ראה דברי מו״ר הגר״י קאפח זצ״ל בביאורו להלכות עבודה זרה, פרק יב, אות לד. אולם ראה לדברי הגר״ח כסאר, בשו״ת החיים והשלום, שמדבריו מוכח כי מעמד בני תימן בארץ-ישראל כל זמן שהם בקהילתם או בינם ובין עצמם ינהגו כמנהגם, אך כשהם ברשות הרבים עליהם לנהוג כמנהג הרוב בארץ-ישראל. עיי״ש.

גם כשאינם עולים בקנה אחד עם פסיקות הב״י, או הגר״ש משאש זצ״ל, רבה של ירושלים, שסירב לנטוש את מנהגי מרוקו, שחלקם הושפעו במשך דורות ממנהגי אשכנז, ואחרים – הבליעו את מחלוקתם בנעימה בין שורות כתביהם וספריהם, ולא יצאו בקול גדול נגד גישתו זו של הגרע״י שליט״א.

כמה בודדים העיזו, ובהם הרב **אליהו רחמים זיני** שליט״א, ראש ישיבת ההסדר ״אור וישועה״ בחיפה, שכתב בקונטרסו ״ארץ חמדתנו״ (חיפה תשנ״ד) ביקורת חריפה על כוונת מרן הרב עובדיה לבטל את מנהגי צפון אפריקה, שיסודם בקודש. אך דבריו עשו בזמנו רושם מוגבל בלבד, ולא היה להם הד רחב. עוד לפניו כתב הרב **דוד חיים שלוש** שליט״א, רבה של נתניה, קונטרס שלם בן נ״א עמודים וס״א סעיפים בנושא זה בשם ״יסוד הפסיקה ההלכתית והתפתחותה עד ימינו״, בספרו שו״ת ״חמדה גנוזה״ (יצא לאור בשנת תשל״ו; סימן כג בספר), ובו הוא מאריך לפקפק עד כמה הוראות מרן הב״י חייבו בזמנו ולאחר זמנו את קהילות ארץ-ישראל והארצות שסביבה, והוא מונה כרוכלא עשרות הלכות יסודיות ביותר שבהן חלק ניכר מעדות המזרח לא פסקו ולא נהגו כפסקי מרן עד היום. מסקנתו היא שבדורנו אין רשאי פוסק לחלוק על פסקי השו״ע, אך קהילות הנוהגות כמו שהיה מנהגן בחוץ לארץ, גם כאשר הוא שונה מפסקיו של מרן – חייבות להמשיך במנהגן. והיו גם מערערים מעטים נוספים.

***

ערעורו של הרב יצחק רצאבי בדין נר יום טוב

אך עתה קם הרב יצחק רצאבי שליט״א, ראש בית מדרש ובית הוראה ידועים בבני-ברק ומחבר ספרים רבים וחשובים מאוד בכל מקצועות התורה, שכבר שנים הרבה עוסק בהצלחה יתרה בביסוס מנהגי תימן להלכה ולמעשה בספריו ״שולחן ערוך המקוצר״ ובשאר חיבוריו, והחליט להשיב מלחמה שערה. בתקיפות-יחסית יצא בקונטרס מקיף בשם ״נר יום-טוב״ ופסק שאין לברך עליו. וזה לשונו:

> לברר ולחזק הוראת כג״ק מהרי״ץ זיע״א שאסור לברך על נר של-יום-טוב מטעם ספק ברכות לבטלה, ויתבאר גם-כן שלא צדקו האומרים שבארץ ישראל כולם צריכים לנהוג כדעת מרן הבית יוסף.

הספר יצא לאור בשלהי תשס״ח בהוצאת בית מדרש ובית הוראה ״פעולת צדיק״ בבני-ברק, והוא מכוון כולו נגד הוראתו של ראש ״מועצת חכמי התורה״, שהתפרסמה לאחרונה, שעל יהודי תימן שעדיין מחזיקים במנהגם הקדום להדליק נר של יום טוב בלי ברכה, לבטל את מנהגם ולברך מעתה על הדלקת נרות יום טוב, כפי פסק מרן הב״י ומנהג כל עדות ישראל. הרב עובדיה יוסף מתייחס בספרו החדש ״חזון עובדיה״ (הלכות שבת דף ריז ואילך) בחוסר כבוד לרב רצאבי, וכותב ש״אברך״ אחד יצא לקבוע שאין לברך על הדלקת הנר ביום טוב, ושאין בדבריו ממש. בא הרב רצאבי בקונטרס זה, ומנסה

להוכיח באריכות רבה, שדבריו של "אחד מגדולי הרבנים בארץ ישראל שליט"א", "הרב הטוען", לדחות את פסקו של המהרי"ץ, ה"גר"א" של יהודי תימן, שאין לברך על נר יו"ט משום "ספק ברכות להקל" – אין בהם ממש; ולא עוד אלא "שאדרבה, כיום יש לדון בהיפך, שגם הספרדים והאשכנזים לא יברכו על נר יום טוב". בדרך ארץ, אולם בתקיפות לא-מבוטלת, מאריך המחבר במ"א פרקי הספר להראות שלא רק שפוסקים רבים, ראשונים ואחרונים, כתבו שאסור לברך על נר של יו"ט – אלא שדבריהם מתאימים לפשטות דברי חז"ל, ובכל אופן אין כאן מנהג תמוה שיש לבטלו – אלא מנהג שיסודו בקודש. ומכיוון שהרב רצאבי סובר כדעת רבים מגדולי הרבנים בכל העדות שאין מקום לבטל את מנהגי הקהילות ולקבל את מרות מרן הב"י ללא סייג – אין הוא מוצא שום סיבה, ועל כן הוא שולל בתכלית השלילה, שבני תימן (אלו שהם ואבותיהם נהגו במנהג קדום זה) יכניסו עצמם לספק ברכה לבטלה בהדלקת נר יום טוב.

דחיית דברי הגר"ע יוסף

הר"י רצאבי עובר בקונטרס זה בדקדוק על דברי הגר"ע יוסף ודוחה אותם פיסקא אחר פיסקא, כשמדי פעם הוא תמה איך נשמטה נקודה מסוימת מעיניו של הגרע"י שליט"א, ומדוע בנקודה אחרת התעלם מדעה חולקת או מקושי חמור בדבריו. כך למשל, בעמ' נח, הרב רצאבי מביא את דברי הרב עובדיה, שאין ספק בשם הירושלמי שמוזכר בכמה ראשונים, שיש לברך גם על נר של יום טוב, ואינו נמצא בירושלמי לפנינו, הוא פיסקא מקורית מתוך הירושלמי שיצא מידי חז"ל, כמו פיסקאות אחרות רבות כאלו המובאות בראשונים ואינם לפנינו. ותמה עליו הרב רצאבי, איך יכול בעל "חזון עובדיה", במחילת כבוד תורתו, לרפא שבר גדול זה על נקלה? איך נשמט ממנו שפיסקאות ה"ירושלמי" האלו מופיעות אך ורק אצל כמה מראשוני אשכנז, ובוודאי שאינן פיסקאות ירושלמי מקוריות, והרי כבר העיר על כך בפירוש לפני עשרות שנים מהדיר ספר הראבי"ה! והוא מוסיף: "ואם תרצה ללמד זכות ולומר שלא רצה הרב הטוען לסמוך על דבריו, לפי שהוא נמנה מכת החוקרים [מהדיר הראבי"ה הראשון היה פרופ' אביגדור אפטוביצר מבית המדרש לרבנים בווינה. – י"ק]", הלא בגדולה מזו הוא עצמו סמך עליו בעניין אחר, חמור אף יותר! ובהמשך הספר עומד המחבר על דעתו, ומוכיח שהיא דעת רבים מגדולי הפוסקים האשכנזים וגם הספרדים, שאין לשום קהילה לבטל את מנהגיה העתיקים בעלייתה לארץ, בניגוד מוחלט לדרכו והנהגתו של הרב עובדיה שליט"א.

***

ערעורו גם בעניינים הלכתיים אחרים

ענין הברכה על הדלקת נר יום טוב אינו הנושא ההלכתי היחיד שבו שקל הר"י רצאבי לְמַטָרפְּסֵיהּ מהראשל"צ הגר"ע יוסף. הרב רצאבי פסק שבעשרת ימי תשובה מי ששכח לומר "המלך המשפט" ואמר "מלך אוהב צדקה ומשפט", יחזור מן "השיבה שופטינו"

ואילך בהרהור בעלמא, בלא להוציא את התיבות בשפתיו. הגרע״י חלק עליו בחריפות, ואילו הר״י רצאבי טען שהרב עובדיה לא ירד לבדוק כראוי את הנימוקים להכרעה זו, שעל פיהם ניתן להוכיח לדעתו שגם מרן הב״י יסכים בלא ספק להכרעתו זו.

ועל כך רומז הרב רצאבי בפתיחה לקונטרס (עמ׳ ד):

> כמה שני שתיקנא ולא אתיבנא מידעם על כמה מילי דבסרו יתנא מגן, ועבדו אחווורי אנפי בפרהסיא, כגון על מאי דחדיתנא בעסק מלכא רחים צדקתא ודינא.

והוא מסיים את דבריו במילים:

> ברם בנדון דידן, לשתוק לגמרי על ההשגות שהשיגו עלינו בדברים שאינם כן אי אפשר, מפני שחלק מן ההשגות פוגעות ונוגעות למרנא ורבנא יחיא צאלח זצוק״ל, ובפרט מפני שהחולקים וסיעתם מבקשים להפוֹך קערה על פיה [=לגרום למהפכה במנהגי עדת תימן (– י״ק)], ואנחנו מחשים עד אור הבוקר ומצָאנו עוון (ע״פ מל״ב ז, ט) חס ושלום.

על כן עבר הרב המחבר בחריצותו על כל כתבי רבני תימן, גם אלו שעדיין הם בכתבי יד, ובירר אצל רבנים זקנים ואף אצל אלמנותיהם של רבנים חשובים מה נהגו בעניין זה ברחבי תימן, והתברר לו שגם בתימן היו שנהגו לברך על נר יום טוב (גם בין ה״בַּלַּדִּים״, שומרי מנהגי תימן המקוריים, ואין צריך לומר שבין ה״שַּׁאמִיִּים״, שהצטרפו כבר לפני דורות לעדות המזרח האחרות) – אך רבים וטובים (גם מהשאמיים!) נהגו שלא לברך, ואסור להם לדעתו לשנות ממנהגם ולהיכנס לספק ברכה לבטלה כנ״ל. הוויכוח תלוי גם בשאלה מי הוא גדול רבני תימן בדורות הקודמים – ר׳ יחיא צאלח המהרי״ץ ״גאון רבני תימן ותפארתם״, לדעת המחבר, שהחזיק במנהגי תימן המקוריים, או חברו המבוגר ממנו (ולדעת הגרע״י – רבו!), ר׳ דוד משרקי, בעל ״רביד הזהב״ ו״שתילי זיתים״ השאמי, שנטה יותר להתפשר עם מנהגי ספרד, ואותו מעלה הרב עובדיה שליט״א למעלת ״גדול רבני תימן״, ומתנגד לו בחריפות הר״י רצאבי. בפרק ארבעים צירף המחבר לדבריו דברי חיזוק והסכמה מאת שנים מגדולי רבני תימן בימינו, הרב עזריה בסיס, רבה של ראש-העין, והרב פנחס קורח, ראש בית מדרש ״שערי הלכה״ בבני-ברק.

כתבי-הגנה על הגרע״י ו״גילוי דעת״ נגד הרי״צ בביטאון ש״ס

והנה, כפי שניתן היה לצפות, הרבנים המקורבים לראשל״צ הגרע״י שליט״א לא עברו על קונטרס זה לסדר היום. כך, למשל, בשבועון ״עונג שבת״ המצורף לעיתון ״יום ליום״ של תנועת ש״ס, בגיליון כ״ט בחשוון תשס״ט, כותב אחד הרבנים בלשון שאינה משתמעת לשתי פנים, ש״עדת תימן המפוארה על כל גווניה מאוריה ורבותיה ניצבת כאיש אחד בלב אחד סביב ההיגיון הצרוף לפיו יש מנהיג לבירה וגדול הדור לאומה״ וכו׳ וכו׳, והמבין יבין. ובהמשך מובאים באריכות דבריו של הרב יצחק יוסף שליט״א, שבהם הוא מנסה להוכיח שאין מקום לנהוג כפסקי הרמב״ם כשהם מנוגדים לפסקי

השו״ע, גם אם כך היה מנהג קהילות רבות בתימן, ובוודאי שלא בארץ-ישראל ״אתריה דמרן״. ולא זזו משם עורכי השבועון הזה עד שהביאו את הרב בסיס והרב קורח, שהצטרפו לדבריו של הרב רצאבי בקונטרסו, כדי שיודו כפי שכתב האחד ״שאם נמצא בקונטרס הנ״ל זלזול באיזה חכם, איני מסכים לזה״, או כפי שכתב השני ״איני מצטרף לסגנון הדברים, וחלילה להקל בכבוד שום חכם, ובפרט בכבודו של פאר הדור מרן שליט״א״, והחתימו עוד כמה מגדולי רבני תימן בארץ על ״גילוי דעת״ נגד דבריו של הר״י רצאבי וסגנונם. באותה הזדמנות כמה מן הרבנים ״מקום מצאו לגבות את חובם״ על ש״במשך שנים הבלגנו על דברים אחרים בכגון אלה שכתב על זקני חכמי תימן״, כשהם מתכוונים בעיקר להרב יוסף צובירי זצ״ל, שנטה לשיטה השאמית, שהרב רצאבי תוקף אותו במקומות רבים בספריו, ובעיקר בנידון דידן (דבריו של הרב צובירי בעניין זה נמצאים בספרו ויצבור יוסף בר, חלק ג, פרק ט, סימן ד, עמ׳ קו-קז, ובו הוא מכריע שצריך לברך על הדלקת נר ביום טוב, ועליו סומך הרי״ע שליט״א בכל כוחו בחזון עובדיה, הלכות שבת). ואכן, מאמציו הגדולים של הרב רצאבי לנפש ממנהגי תימן את אלו שאינם מקוריים, אלא נוטים למנהגי ספרד, המשך למאבק בין מאות השנים בין הבלדיים לשאמיים, הביאו עליו מתנגדים רבים.

היש כאן מחלוקת לשם שמים?

אחת הטענות של הרב רצאבי בקונטרסו, שאולי היא שהכעיסה את מקורבי הגר״ע יוסף יותר מכול, היא שהרב עובדיה נוהג לשבח ולהגדיל את כבודם של רבנים שמסכימים עם שיטתו או שהוא מסכים עם שיטתם, ולזלזל במי שאינו מוכן ״להתכופף״. כך למשל בעמ׳ ק-קא, כותב הר״י רצאבי שלפני שנים ספורות כינה אותו הגרע״י בכתב ״ידיד נפשי הרב הגאון המפורסם חריף ובקי סיני ועוקר הרים״, אך לאחר שהעיז לחלוק עליו בענייני הלכה, החל לכתוב עליו בזלזול, ולא רק בעניין שעליו מדובר כאן. יש מקום לדאגה שמחלוקות אלו, שהן לשם שמים באמת, ״תתקיימנה״ עוד זמן רב, כפשטות לשון המשנה בסוף מסכת אבות (פ״ה מי״ז; אמנם נראה שכוונת המשנה שם ב׳מחלוקת׳ לכת, קבוצה, שכאשר כוונת התאגדותה הוא לשם שמים, סופה להתקיים, וההפך בהפך. ואכמ״ל), הרי זכותו וחובתו של הרב רצאבי להגן על מנהגי עדתו במסירות נפש, וזכותו של הרב עובדיה יוסף לנסות לשכנע את כל רבני הדור לנקוט בגישתו, הממליכה את מרן הב״י כפוסק יחיד ואחרון לכל העדות. כמו כן, אפשר להבין את מקורביו של הגרע״י יוסף שליט״א, שלדעתם סגנון לוחמני, כבמלחמתה של תורה, אינו ראוי לבוא בקהל אם הוא מכוון נגד גדול הדור, ראש מועצת חכמי התורה. מצד שני, אפשר להבין את מצוקתו של הרב רצאבי, שנמצא בעמדת התגוננות מתמדת מול לחצו של הגרע״י ותלמידיו עליו ועל קהילתו ויחסו המזלזל כלפיו בכמה מספריו, והיא שהביאה אותו לכתוב תגובה תקיפה.

אמנם יש כאן מקום להעיר, שגם הר״י רצאבי עצמו, במחילת כבוד תורתו, מתייחס שלא בכבוד הראוי לרבנים שאינו חפץ ביקרם. כך, למשל, אף על פי שבספריו

הראשונים[3] הוא מתייחס **למורנו הגר״י קאפח** זצ״ל לפי כבודו, בשנים האחרונות קיבל כנראה את דעת הסוברים שדעותיו של הרב קאפח חרגו בנושאים מסוימים מן הלגיטימיות התורנית המקובלת. לכן בספריו האחרונים הוא נוהג להמעיט בהזכרת שמו, וכאשר הוא מביאו, הוא מזכירו בכינוי. בקונטרס זה, למשל, הזכירו במקום אחד בכינוי ״ר״י בן דוד״,[4] ובמקומות אחרים הוא אינו מזכירו בשמו גם כשהוא מזכיר את דעותיו מוזכרות או שהוא מתייחס בחריפות אליו ואל ההולכים בדרכו – והדברים מצערים מאוד.

אני הקטן, בוודאי שאיני מביע דעה אישית בעניינים כבדים אלו, אלא מתאר דברים כהווייתם לפי עניות דעתי. לא נשאר לנו אלא לקוות שתימצא הדרך ליישר את ההדורים בין בעלי הדעות השונות, שכולם מכוונים לשם שמים, כך שיוכלו גם האמת (כל אחד לטעמיה ולשיטתיה!) גם השלום לשוב ולדור בכפיפה אחת. ״ה׳ עֹז לעמו יתן, ה׳ יברך את עמו בשלום״.

3 תגא דאוריתא, תולדות יצחק, פעמון זהב להר״י ונה ועוד. שם מביא מדבריו והערותיו במורה וברס״ג מבלי להסתיר את שמו. ולדוגמה בהקדמת תגא דאוריתא, הוא אומר: ״והנני מביע רגשי תודתי להרה״ג יוסף קאפח שליט״א וכן להרב וכו׳ שהשיבו לשאלות שונות שהפניתי אליהם אודות מסורת תימן הקדומה ויסודותיה בהלכה״. וראה שם עוד, עמ׳ יד, סג, סד, צה, קמח ועוד.

4 על אף שכתוב אחרת בציטוט המקורי.